

РОЗДІЛ ІІІ
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

УДК 94(73)(075)

ТОЛСТОВ С.В.

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ США
В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Концепція національної історії відображає узгоджену версію подій минулого і компроміс політичних еліт у питаннях сучасного стану та перспектив розвитку країни. Серед базових характеристик і переваг США офіційна концепція американської історії позначає міцність політичного ладу, здатність країни долати економічні кризи і виконувати роль «світового лідера», здобуту в ході протистояння наддержав у роки «холодної війни». Політика національної пам'яті охоплює кілька основних напрямів, таких як історична роль засновників США, внесок видатних державних діячів другої половини ХІХ – ХХ століть і увічнення воєнної пам'яті американців (від війни за незалежність до військових кампаній ХХ ст.). Новітні політичні дебати про перегляд історичної спадщини США відображають порушення міжелітного консенсусу щодо основних проблем внутрішньої політики та вибору шляху подальшого розвитку країни.

Ключові слова: *концепція національної історії, національна пам'ять, політична традиція, національні меморіали, ревізія історії.*

Tolstov S. The U. S. Concept of Statehood and Development in the Context of Political and Ideological Contradictions

The concept of national history reflects a balanced version of past events and a compromise of political elites on the issues of the current situation and prospects for the development of the country. Among the distinguishing characteristics and advantages of the U. S. the official concept of American history names the strength of the political system, the ability of the country to overcome economic crises and fulfill the role of a “world leader”, gained in the result of confrontation of superpowers during the Cold War. The policy of national memory covers several main areas such as the historical role of the U. S. founders, the contribution of outstanding statesmen in the second half of the 19th and 20th centuries and perpetuating the war memory of Americans (from the War of Independence to the great military campaigns of the 20th century). The current political debate on the revision of the U. S. historical heritage reflects the inter-elite consensus violation on main problems of the domestic policy and the choice of the way for further development of the country.

Keywords: *concept of national history, national memory, political tradition, national memorials, revision of history.*

Толстов С.В. Концепция государственного становления и развития США в контексте политико-идеологических противоречий

Концепция национальной истории отражает согласованную версию событий прошлого и компромисс политических элит в вопросах современного положения и перспектив развития страны. Среди отличительных характеристик и преимуществ США в официальной концепции американской истории указаны прочность политического строя, способность страны преодолевать экономические кризисы и выполнять роль «мирового лидера», обретённую в ходе противостояния сверхдержав в годы «холодной войны». Политика национальной памяти охватывает несколько основных направлений, таких как историческая роль основателей США, вклад выдающихся государственных деятелей второй половины XIX – XX вв. и увековечение военной памяти американцев (от войны за независимость до военных кампаний XX в.). Нынешние политические дебаты о пересмотре исторического наследия США отражают нарушение межэлитного консенсуса по основным проблемам внутренней политики и выбора пути дальнейшего развития страны.

Ключевые слова: *концепция национальной истории, национальная память, политическая традиция, национальные мемориалы, ревизия истории.*

У побутовому масовому сприйнятті концепція національної історії може виступати або як результат певного компромісу – своєрідного «суспільного договору» еліт, який ґрунтується на врівноваженому тлумаченні етапів та подій минулого, або як форма свідомої чи несвідомої міфотворчості чи зумисної перестановки політичних акцентів з міркувань політичної кон'юнктури. У більшості успішних демократичних країн історична традиція кінцево-кінцем набуває реалістичного й об'єктивного характеру, що зумовлено професійними критеріями, фаховою відповідальністю науковців, освітньо-виховними потребами та висхідною спрямованістю суспільного розвитку.

Коли йдеться про провідні, впливові держави, зацікавлені у поширенні позитивної інформації про себе у зовнішньому світі, то слід наголосити, що їхні державні органи сприяють підготовці узагальнених видань з історії, географії, економіки та культури своїх країн. Такі колективні праці віддзеркалюють виважений підхід авторитетних авторських колективів, який концентрує увагу на найбільш значущих подіях та узагальнених теоретичних висновках. Водночас оглядові видання й підручники з національної історії виступають як певна форма подання збалансованого бачення історичного розвитку країни та компромісного тлумачення суперечливих подій минулого.

Подібні оцінки цілком притаманні сучасному баченню національної історії Сполучених Штатів Америки попри те, що в цій країні наука має виразно децентралізований характер. У США наукові центри діють як цілком автономні структурні підрозділи, а загальноосвітні програми затверджуються громадськими опікунськими радами шкільних освітніх округів. Однак при цьому було би помилкою стверджувати про відсутність певної узгодженої концепції історії США, яка користується підтримкою з боку державної влади, підтримується й поширюється урядовими структурами з метою поширення інформації про політичну систему США та ставить за мету закріплення позитивного іміджу країни в сучасному світі. Узагальнена версія історичного процесу знаходить відображення у систематизованих колективних працях з історії США, які від 1949 р. видавалися й поширювалися за підтримки Інформаційного агентства Сполучених Штатів (USIA) з приблизною періодичністю раз на 10 років [1; 2]. Перше видання «Нарису історії Сполучених Штатів» вийшло за загальною редакцією Ф. Вітні – тодішнього керівника відділу міжнародної інформації Держдепартаменту США. Науковими редакторами і консультантами подальших випусків були провідні вчені Колумбійського університету, Університету Джорджа Вашингтона, Університету Каліфорнії в Берклі та ін.

Публічна діяльність американських адміністрацій відображена в численних офіційних джерелах, які формують офіційне тлумачення політичних проблем і міжнародного становища США. До них належать періодично оновлювані доктринальні документи, включаючи «Стратегію національної безпеки США», послання президентів до Конгресу про стан Союзу, журнали та інші тематичні видання USIA, що діяло у 1953-1999 рр., та Державного департаменту США [3; 4].

Уявлення про роль і місце США в сучасному світі чималою мірою визначаються доктринами, планами та політичними настановами

президентських адміністрацій. Закон Голдуотера-Ніколса (1986 р.) поклав на президентів США підготовку й подання до Конгресу регулярних доповідей із окресленням стратегічних цілей у сфері національної безпеки. Ця традиція була започаткована ще президентом Г. Труменом у 1950 р., коли він у своїй доповіді Конгресу виклав адаптовану для публічного сприйняття версію доктрини стримування Радянського Союзу, яка впродовж багатьох років визначала перебіг «холодної війни» [5].

Надалі всі президенти від Р. Рейгана до Д. Трампа оприлюднювали доктринальні документи щодо стратегії національної безпеки. За Р. Рейгана безпекові орієнтири ухвалювалися в редакціях 1987 і 1988 рр., за Дж. Буша-ст. – в 1990, 1991 і 1993 рр. Б. Клінтон у 1994-2000 рр. оновлював концепцію національної безпеки США 7 разів. Цю традицію продовжували Дж. Буш-мол. у стратегіях національної безпеки 2002 і 2006 рр. та Б. Обама, за якого безпекова концепція оновлювалася двічі, у 2009 і 2015 рр. За президентства Д. Трампа остання версія стратегії національної безпеки США була оприлюднена 19 грудня 2017 р.

Від початку ХХ століття в політичній традиції США значне місце посідало обґрунтування специфічної ролі цієї країни як взірця демократичного правління. Цьому сприяла міжнародна програма президента В. Вільсона (1913-1921 рр.), який обстоював проект створення постійної міжнародної організації задля забезпечення стабільності й загального миру. У другій половині ХХ – на початку ХХІ століть американські політичні еліти акцентували увагу на глобальній ролі США як авангарду «вільного світу», що забезпечує лідерські функції у протидії авторитарним і диктаторським режимам та прискоренні формування світового співтовариства держав на засадах ринкової економіки та «демократичного миру».

Консенсус політичних еліт, який склався у США у другій половині минулого століття, базувався на особливій повазі до ідейної та політичної

спадщини «батьків-засновників» – політичних лідерів і діячів періоду боротьби за незалежність країни, які досягли чималих успіхів у формуванні стабільної конституційно-правової та політичної систем. Як стверджує український дослідник М. Рижков, зміна епох змушувала американську політичну думку адаптуватися до перебігу подій у такий спосіб, аби не порушувати базову політичну традицію [6, с. 196]. В обґрунтуванні своїх концепцій представники різних історико-політологічних шкіл зверталися до конкретно-історичного досвіду перших президентів і видатних діячів минулого, включаючи А. Гамільтона (міністр фінансів в уряді Дж. Вашингтона та засновник партії федералістів), Т. Джефферсона (президент у 1801-1809 рр.), Е. Джексона (президент у 1829-1837 рр.) та В. Вільсона (президент у 1913-1921 рр.).

Серед основних тем національної історії американська історіографія виділяє період колонізації, боротьбу за незалежність, формування конституційно-правових засад державності, розвиток політичної системи, промислове піднесення, участь у світових війнах та перемогу в «холодній війні», яка, як вважається, відкрила шлях до встановлення нового світового порядку. Завершення «холодної війни» зміцнило міжлітній політичний компроміс, який, як здавалося, примирив традиційні школи і течії, дозволивши консолідувати бачення історичної спадщини та вивести основні теми минулого з площини ідеологічних дискусій. У цьому сенсі перемога у «холодній війні» стимулювала поширення світоглядних принципів ліберального націоналізму, з позицій якого діяльність президентів Г. Трумена, Д. Ейзенхауера та Дж. Кеннеді, які опікувалися протидією радянському впливові, та Р. Рейгана і Дж. Буша-ст., за яких відбулися руйнування біполярної системи і розпад СРСР, видавалися відображенням загальної політичної традиції.

Підвалини державності та концепція історичного розвитку

Головний принцип, який сприяє утвердженню інтегрованих уявлень про історичний шлях країни, можна сформулювати як поступовість і взаємну

обумовленість розвитку. В такому контексті всі вагомі чинники, включно з політичними зіткненнями та соціальними конфліктами, які впливали на розвиток країни, мають бути враховані та заслуговують на достовірну, й бажано, не спекулятивну інтерпретацію.

У переважній більшості загальних колективних праць з історії США особлива увага акцентується на етапах становлення держави (війна за незалежність та формування національного уряду) та на другій половині ХХ століття – періоді, що відображає розвиток сучасної політичної системи та еволюцію суспільно-політичних відносин. У сумарному вигляді побудовані на хронологічній основі розділи національної історії США дають уявлення про історичні умови формування, фактори політичної динаміки та результати розвитку цієї держави [1; 2; 7].

При висвітленні колоніального періоду історії США значна увага приділяється впливові перебігу колонізації на подальший розвиток північноамериканських колоній, зокрема поширенню та зміцненню традицій самоврядування. Серед пізніших етапів становлення та розвитку країни важливе значення надається закладенню та закріпленню конституційно-правових основ державності, формуванню урядової системи з дотриманням принципу розподілу повноважень і балансу між гілками влади, чинникам, які сприяли бурхливому суспільно-економічному розвитку США, подоланню суперечностей між регіонами, способам розв'язання суперечностей між трудом і капіталом, реформуванню економіки, участі у світових війнах та основним подіям, що мали місце у процесі реалізації зовнішньої політики.

Причинами збройного повстання проти метрополії та проголошення незалежності США вважається системне загострення економічних і політичних суперечностей, насамперед утиск прав населення колоній. В умовах визвольної війни Другий континентальний конгрес (10 травня 1775 р. – 1 березня 1781 р.) і законодавчі збори колоній підтримали Декларацію незалежності від 4 липня

1776 р., яка проголосила повне відокремлення 13-ти північноамериканських колоній від Англії.

Американська політична традиція подає написану під керівництвом Т. Джефферсона Декларацію незалежності як основоположний документ, який не лише проголосив народження нової нації, але й «сформулював філософію свободи людини, що мала стати рушійною силою в усьому світі». В сенсі державотворення основне значення мали ідеї встановлення врядування на основі суспільного договору. Сучасна історична традиція подає війну за незалежність 1775-1783 рр. як приклад справедливої боротьби за природні права та встановлення врядування, що «ґрунтується на всенародній згоді» [2, с. 72-73].

Американська історіографія надає пріоритетного значення досягненням у процесі формування основ конституційного устрою та розподілу повноважень між штатами і центральним «союзним» урядом. Адже нове державне утворення формувалося «знизу», від створення виконавчих органів та прийняття конституцій штатів до формування конфедеративних структур нагорі, наділених центральними законодавчими і виконавчими повноваженнями. Основні завдання, що постали перед новою державою, полягали в поширенні системи самоврядування на нові території та визначенні повноважень урядових установ. Перше завдання вирішував Декрет про Північний Захід від 1787 р., який обумовлював створення на Північно-Західній території від трьох до п'яти нових штатів. Нові території, які підлягали колонізації, вважалися простором «природного розширення» держави на основі уніфікованої системи політичного самоврядування. Питання про повноваження урядових установ розв'язав федеральний конституційний конвент у Філадельфії в травні-вересні 1787 р. [2, с. 87]. В цьому зібранні взяли участь усі найвизначніші політики, які згодом стали відомі як батьки-засновники США – Дж. Вашингтон, Б. Франклін, Дж. Медісон (упорядник проекту конституції), А. Гамільтон, Т. Джефферсон, Дж. Адамс. Учасники конвенту відкинули «Статті конфедерації» 1776 р. –

попередню державну угоду, яка визначала повноваження союзних органів на основі самостійності суверенних штатів як учасників об'єднання та їхнього рівного представництва в центральних органах влади [8, с. 46-47].

При складанні конституції перевагу було надано принципіві, за яким функції і влада національного уряду мають загальний і всеосяжний характер, включно з випуском грошей, регулюванням торгівлі, оголошенням війни та укладенням миру. За штатами залишалися функції, пов'язані з вирішенням місцевих справ. Центральні органи влади поділялися на три узгоджені поміж собою гілки – законодавчу, виконавчу й судову. При цьому повноваження владних інституцій передбачалося врівноважити таким чином, аби жодна з гілок влади не змогла взяти під контроль інші. Сучасні оцінки історичної ролі конституційного конвенту наголошують, що надання вищим, союзним органам влади права видавати всі необхідні закони для реалізації загальнодержавних повноважень забезпечило федеральному урядові спроможність «задовольняти потреби наступних поколінь і значно більшого суспільства» [2, с. 91; 9]. Офіційна традиція робить наголос на виваженості рішень конституційного конвенту. Адже від часу прийняття Білля про права (1789 р.) до конституції було додано лише 16 нових поправок. Хоча частина подальших поправок вносила зміни до структури та повноважень федерального уряду, більшість із них стосувалася прав і свобод людини.

Суттєвими перевагами перших десятиліть розвитку США вважаються гнучкість і прагматизм зовнішньої політики. За двісті років, що минули від заснування першого англійського поселення Джеймстаун (1607 р.) до початку ХІХ ст., США перетворилися з ізольованих колоніальних поселень на атлантичному узбережжі Північної Америки на «нову державу, народжену в горнилі революційних битв і керовану Конституцією, яка втілювала засади демократичного самоврядування» [2, с. 125]. Консолідація нації на засадах конституції створила «рівновагу між свободою і порядком». Водночас розвиток

підприємництва і торгівлі цементував єдність нації. Уряди США проводили жорстку протекціоністську політику щодо промисловості, виходячи з того, що захист інтересів підприємців «допоможе національній економіці вистояти» проти іноземної конкуренції. Тому економічна незалежність вважалася не менш важливою, аніж політична.

У більшості сучасних досліджень конфлікти, спричинені відмінностями між різними частинами країни, що в 1860-х рр. вилилися в громадянську війну, подаються в об'єктивістському дусі, так само, як і потужна експансія на захід, що неминуче призводила до воєн із індіанцями, які виселялися західніше Міссісіпі, та відторгненням частини території Мексики.

У середині XIX століття одним із найгостріших питань політичного характеру було рабовласництво, яке теперішнє міжнародне право тлумачить як тяжкий кримінальний злочин. Однак у подіях громадянської війни між Північчю та Півднем США (1861-1865 рр.) основний зміст політичного конфлікту становила обумовлена економічними причинами спроба відокремлення південних штатів з метою створення окремої держави.

У ході громадянської війни кожна зі сторін сподівалася на перемогу, проте 23 штати, що залишилися у складі Союзу, мали переконливі матеріальні переваги, хоча й потерпали від некваліфікованого воєнного командування. Оскільки південна Конфедерація об'єктивно виявилася неспроможною виграти війну, Велика Британія і Франція утрималися від її офіційного визнання.

Рішення президента А. Лінкольна про звільнення з 1 січня 1863 р. рабів в усіх повсталих проти Союзу штатах, поряд із застосуванням репресій проти прибічників демократичної партії, які допомагали бунтівникам або сприяли ухилянню від служби в армії, дозволило досягнути корінного перелому в ході війни. Якщо на початку громадянської війни питання рабства мало переважно економічний і морально-політичний підтекст, від 1863 р. воно дедалі частіше

подавалося як «заповітна мета воєнних зусиль Союзу», поряд із офіційним гаслом Півночі, яке полягало у збереженні цілісності федеративної держави.

Після війни особливий статус південних штатів у складі Союзу та їхній специфічний економічний уклад було підірвано. Конгрес вніс до конституції поправки, які передбачали визнання громадянських прав афроамериканців, гарантували громадянство для всіх осіб, народжених або натуралізованих на території США, та право голосу для всіх чоловіків. Проте чорне населення південних штатів продовжувало зазнавати утисків через сегрегацію та фактичну дискримінацію аж до 1950-1960-х рр., коли ця проблема постала у формі затвердження рівності громадянських прав для всієї Америки, а не лише для Півдня [2, с. 175].

Від кінця XIX століття розвиток США був позначений масштабними змінами в економіці, майновим розшаруванням суспільства, загостренням трудових конфліктів та спробами проведення реформ. США активно долучилися до імперської експансії, поширивши свій вплив на значні території в Центральній Америці, Атлантичному й Тихому океанах.

У XX столітті очевидні переваги суспільно-політичного ладу США становили динамічна економіка, започаткування безоплатної народної освіти, вільна преса та релігійна свобода. Натомість «проблемними зонами» в розвитку країни були засилля приватного бізнесу при слабкому місцевому самоврядуванні та політична корупція. Ці явища зумовили появу нового реформаторського руху – «прогресивізму», який визначав особливі риси американської політики та суспільної думки у період від 1890 р. до вступу Америки у Першу світову війну в 1917 р. [2, с. 212].

Участь США у Першій та Другій світових війнах становить важливий сегмент історичної пам'яті. Причому в обох випадках вважається, що вступ США у війну був вимушеною реакцією на агресивні зазіхання, загрози чи напади з боку Німеччини та Японії. При цьому історики посилаються на

політику нейтралітету, якої президенти-демократи В. Вільсон і Ф. Д. Рузвельт дотримувалися на початку обох глобальних конфліктів.

Офіційна версія історії США приділяє окрему увагу поясненню причин застосування США у серпні 1945 р. ядерної зброї проти Японії. Ухвалення цього рішення пов'язується із запеклим спротивом Японії після капітуляції Німеччини. Особливо наголошується, що керівні кола Японії свідомо проігнорували Потсдамську декларацію лідерів США, Великої Британії та СРСР від 29 липня 1945 р. та ультиматум президента Г. Трумена про капітуляцію до 3 серпня, які пропонували Японії уникнути руйнувань чи поневолення. Згідно з планами міністерства оборони США, застосування атомної бомби мало «прискорити капітуляцію Японії без надмірних утрат, неминучих за прямого вторгнення на територію країни» [2, с. 274]. Обрання Хіросіми цілком ядерного удару пояснюється зосередженням у цьому місті підприємств військово-промислового комплексу. Згідно з офіційною версією застосування атомної зброї 6 та 9 серпня 1945 р. щодо Хіросіми та Нагасакі прискорило закінчення війни, адже 14 серпня Японія прийняла умови, погоджені у Потсдамі, а 2 вересня 1945 р. відбулася її офіційна капітуляція [2, с. 274-275].

У повоєнних міжнародних відносинах США виступають у ролі захисника «вільного світу». У виданому USIA нарисі історії США «холодна війна» кінця 1940-х – 1980-х рр. вважається наслідком нагнітання тривких політичних суперечностей між США та СРСР, які виявлялися в усіх сферах міжнародного життя – від економічного відновлення західноєвропейських країн до насадження комуністичних диктатур у Центрально-Східній Європі. З цього погляду «історична традиція централізованого автократичного правління в Росії була антиподом американського пріоритету демократії», а марксистсько-ленінська ідеологія, «яку під час війни прибрали на другий план, лишалася спрямовуючою силою радянської політики» [2, с. 281].

Конфронтація з СРСР і розрядка міжнародної напруженості 1970-х рр. подаються як взаємопов'язані процеси, що вони зрештою призвели до економічного перенапруження та розпаду СРСР. У тогочасних умовах у відносинах із великими комуністичними державами уряди США поєднували безпекові інтереси і прагматизм з традиційними ідеологічними мотиваціями. Скориставшись гуманітарними положеннями Гельсінського акту 1975 р., західні країни зосередили увагу на критиці порушень прав людини у країнах, де панували комуністичні режими. Політика республіканської адміністрації президента Рейгана стосовно Радянського Союзу, що характеризується як «мир із застосуванням сили», сприяла перемозі Заходу в «холодній війні». Під прямим впливом такого курсу, наприкінці 1980-х рр. в Центральній та Східній Європі відбулися зміни, що призвели до усунення від влади комуністичних режимів та об'єднання Німеччини.

Офіційна концепція американської історії акцентує увагу на міцності та динамізмі американської політичної моделі. Адже бурхливі процеси ХХ століття супроводжувалися прискореними змінами у суспільно-політичному житті США, внаслідок чого у кожному черговому десятилітті американське суспільство нібито заново «відкривало себе». Головними здобутками США як унікальної політичної нації вважаються спроможність долати найгостріші економічні кризи та виконувати роль «світового лідера», підтверджену в ході протистояння наддержав часів «холодної війни». У плані самооцінки американські політичні еліти традиційно розглядали США як «авангард модернізації та перетворень», що мають слугувати за приклад для інших країн. Особливе значення традиційно надавалося ключовим постулатам, які своїм корінням сягають витоків американської нації – непохитній вірі у свободу особистості та демократію, відданості принципам економічного достатку і процвітання громадян. До останнього часу неодмінною ознакою офіційної політичної культури США вважався комплекс патріотичних атрибутів та

ціннісних критеріїв – збереження та захист свободи, демократії і рівних можливостей для подальшого розквіту нації, які утворюють підґрунтя для обстоювання ідей свободи, ринкової економіки та встановлення ліберального міжнародного порядку в глобалізованому світі.

Відтворення історичної пам'яті у монументальних символах

Знаменні події минулого та діяльність видатних політичних діячів знаходять відображення в «національних монументах», які виконують роль символів політичної культури та увічнюють історичну спадщину. Найвідоміші національні монументи розташовані на Національній алеї у Вашингтоні (обеліск на честь першого президента США Дж. Вашингтона, меморіали А. Лінкольна, Т. Джефферсона, Ф. Д. Рузвельта, Дж. Мейсона, У. Гранта та М. Л. Кінга). Ці пам'ятки перебувають у віданні федеральної агенції, що має назву «Служба національних парків». Від 1966 р. всі видатні меморіальні комплекси, окремі історичні будівлі та окремі історичні мікрорайони у містах внесено до Національного реєстру історичних місць США.

Монумент Дж. Вашингтона, збудований у 1848-1884 рр. – найстаріша з меморіальних споруд, присвячених видатним державним і політичним діячам країни.

Одним із найбільш вишуканих пам'ятників вважається неокласична ротонда-меморіал Т. Джефферсона – третього президента США, завершена 1943 р. за прямої підтримки Ф. Д. Рузвельта.

Рішення про будівництво меморіалу А. Лінкольна Конгрес США ухвалив ще в березні 1867 р., однак комплекс було споруджено лише в 1914-1922 рр. Будівля комплексу символізує єдність США як союзу, врятованого Лінкольном.

Меморіал Ф. Д. Рузвельта, відкритий 1997 р., відтворює 12-річний період історії США, включно з великою депресією та Другою світовою війною. Лейтмотивом експозиції стала цитата з президентського послання про стан країни від 6 січня 1941 р., в якому Ф. Д. Рузвельт назвав своїми цілями «чотири

свободи», що ними люди мають насолоджуватися скрізь у світі – свободу слова, свободу віросповідання, свободу від нужди і свободу від страху.

Серед меморіалів, присвячених іншим відомим особам, варто згадати меморіали Дж. Мейсона – автора вірджинського білля про права, який став прикладом для запровадження аналогічного пакту в США, скульптурний ансамбль на честь У. Гранта – генерала і президента (1869-1877 рр.) та меморіал М. Л. Кінга-молодшого – лідера руху за громадянські права 1955-1968 рр. Меморіал М. Л. Кінга, відкритий за президентства Б. Обами у 2011 р., був майже повністю побудований коштом приватних пожертв. Оформлення меморіалу М. Л. Кінга було задумано як уособлення миру та спокою, що мало підкреслити його бачення американської мрії як свободи, демократії та рівних можливостей для всіх.

Низка меморіальних об'єктів у столиці США присвячена військовим і цивільним, що брали участь у великих війнах (національні меморіали Другої світової війни, ветеранів Корейської війни, ветеранів В'єтнаму, меморіал жертвам терактів 11 вересня 2001 р. та Арлінгтонське національне кладовище). У 2014 р. Конгрес США прийняв рішення спорудити у парку Першинга меморіал американським військовослужбовцям, що брали участь у Першій світовій війні. Військові меморіали перебувають у віданні Американської комісії батальних монументів – урядової агенції, заснованої у 1923 р.

Увічнення пам'яті про військових і цивільних, що брали участь у великих війнах, вважається важливою ознакою політичної культури США. Такий підхід наголошує на повазі та вдячності тим, хто боронив інтереси держави та віддавав життя за свободу і незалежність своєї країни. Меморіал Другої світової війни присвячено пам'яті близько 405 тис. загиблих і 16 млн осіб, які служили в збройних силах у ті роки [10]. Як і меморіал Лінкольна, архітектурний комплекс пам'яті Другої світової війни символізує національну єдність США, підкреслену перемогами на Атлантичному та Тихоокеанському театрах воєнних дій.

У меморіалі ветеранів Корейської війни розміщено перелік 22 держав-членів ООН, котрі брали участь у війні або сприяли веденню воєнних дій, та список американських військовослужбовців, які «віддали життя, захищаючи американські свободи в боях за кордоном» [11].

На правому березі р. Потомак розташовано Арлінгтонське національне кладовище (Arlington National Cemetery), де поховані 260 тис. осіб, починаючи від часів громадянської війни, зокрема два президенти США (У. Тафт і Дж. Ф. Кеннеді).

У різних частинах Вашингтона знаходяться пам'ятники офіцерам федеральної армії часів громадянської війни – У. Шерману, Дж. Міду, Ф. Шерідану, Дж. Макклеллану та ін.

До найвідоміших національних меморіалів належать споруджена в нью-йоркській гавані Статуя свободи, побудована коштом французьких благодійних пожертв на честь сторіччя незалежності США, та скульптурна композиція на горі Рашмор (штат Південна Дакота), що складається з барельєфів президентів Дж. Вашингтона, Т. Джефферсона, А. Лінкольна і Т. Рузвельта. Будівництво цього меморіалу тривало впродовж 1927-1941 рр.

Утім, політика національної пам'яті, що останніми десятиліттями, як здавалося, набула комплексного й усталеного характеру, викликала заперечення з боку ліворадикальних активістів і стала предметом гострої полеміки наприкінці президентства Б. Обами, під час передвиборної кампанії 2016 р. та після обрання президентом Д. Трампа.

Національна традиція та суперечності сучасного політичного дискурсу

Головними гаслами лівих та антирасистських кіл, які ініціювали перегляд національної історичної традиції, стали заборона публічного використання прапора Конфедеративних Штатів Америки (1861-1865 рр.), знесення пам'ятників діячам, які під час громадянської війни воювали на боці південних

штатів чи були рабовласниками, та перейменування численних об'єктів, названих на честь воєначальників та політичних діячів південної Конфедерації. Об'єктами критики стали й деякі пам'ятники батькам-засновникам, не кажучи вже про монументи на честь конфедератів, оновлені у 2015 р. до 150-річчя громадянської війни.

Упродовж тривалого часу офіційне сприйняття подій громадянської війни між Північчю та Півднем визначалося констатацією цього явища як трагічної події, в якій обидві сторони зазнали величезних втрат (640 тис. загиблих з обох боків). Тлумачення наслідків цієї війни полягало у тому, що перемога Півночі назавжди довела непорушність США як федеративного союзу на засадах Конституції. Однак вважалося, що учасники громадянської війни з обох боків захищали свої політичні погляди. За утилітарним підходом Т. Гоббса при здійсненні помсти переможець має керуватися лише міркуваннями майбутнього блага. Оскільки громадянська війна – це історична травма, що її не можна плекати нескінченно, єдино можливий шлях подальшого розвитку країни вимагав загальнонаціонального примирення на засадах поваги до загиблих, що стали жертвами долі. Що ж до пам'ятників, назв міст, площ і вулиць, то, окрім національних меморіалів, рішення про які ухвалює федеральний Конгрес, ці питання належать до компетенції властей штатів, мерій і графств. Федеральні уряд і Конгрес дотримувалися такого підходу принаймні від початку ХХ століття, що дістало підтвердження під час святкування 200-річчя США у 1976 р.

Проте, останніми роками політична традиція «історичного примирення» була піддана жорсткій критиці. Приводом для цього стала низка зіткнень та інцидентів, які афроамериканські та ультраліберальні активісти подавали як новітні вияви расизму. Одним із таких епізодів став розстріл психічно хворим білим молодиком прихожан афроамериканської церкви в Чарльстоні (Південна Кароліна) в червні 2015 р. Скориставшись цим приводом, ідейно мотивовані

борці з расизмом розпочали масову кампанію, вимагаючи системного викорінення усіх символічних згадок та пам'яток епохи «білого домінування» та расової нерівності. Ці заклики вилилися в війну проти пам'ятників політикам та військовим діячам південної Конфедерації.

Після рішення Конгресу США (2016 р.) про заборону використання прапору Конфедерації в офіційних заходах, влада у південних штатах прибрала їх із офіційних установ, а деякі муніципалітети санкціонували демонтаж численних пам'ятників конфедератам – учасникам громадянської війни. Постало питання і про перейменування низки військових об'єктів, розташованих у південних штатах. Адже напередодні й під час Першої та Другої світових воєн у шести південних штатах (Вірджинія, Північна Кароліна, Джорджія, Алабама, Луїзіана, Техас) було збудовано десять воєнних баз, названих на честь генералів Конфедерації. Створення цих об'єктів призначалося для комплектування і підготовки контингентів збройних сил, призначених для участі в заморських воєнних операціях.

Передвиборна кампанія 2016 р. та обрання президентом Д. Трампа істотно загострили громадсько-політичне сприйняття історичної пам'яті. Ідея захисту історичних пам'яток мобілізувала не лише помірковано-консервативну громадськість, а й праворадикальні кола, включно з учасниками доволі неактивних в останні десятиліття расистських і неонацистських організацій та поки що бутафорськими прибічниками відновлення Ку-клукс-клану. Цьому чималою мірою сприяли погляди та заяви політтехнолога С. Беннона, який до серпня 2017 р. виконував роль «стратега» та старшого радника президента Д. Трампа й був звільнений під тиском запеклої критики з боку демократів. Відзначимо, що застосовані Бенноном політичні технології не тільки сприяли мобілізації на підтримку Трампа більшості білого електорату з доходами середнього та нижче середнього рівня, а й призвели до пожвавлення руху «альтернативних правих».

«Боротьба з пам'ятниками» ще більше загострилася після кривавих інцидентів у Шарлотсвіллі (12 серпня 2017 р.), де відбулася сутичка між білими націоналістами, які протестували проти знесення пам'ятника генералу армії конфедератів Роберту Лі, та ліберальними активістами. В результаті скоєного білим праворадикалом зумисного наїзду автомобіля на натовп опонентів загинула 32-річна біла жінка та 19 осіб зазнали поранень.

Оскільки до громадсько-політичної кампанії долучилися представники основних політичних партій – демократів і республіканців – ця полеміка стала логічним продовженням передвиборної кампанії 2016 р. Президент Трамп висловив докір усім учасникам сутичок за «кричущі прояви ненависті, нетерпимості та насильства з багатьох сторін». За його словами, ті, хто здійснює акти насильства на ґрунті нетерпимості, не уникнуть відповідальності. «Ку-клукс-клан, неонацисти, прибічники ідеї про перевагу білої раси та інших угруповань, що розпалюють ненависть, огидні всьому тому, що цінують американці» [12]. Проте його заяви не влаштували опонентів, оскільки ліберали і демократи вимагали одностороннього засудження «альтернативних правих».

Деякі супротивники Трампа використали інцидент у Шарлотсвіллі як привід для тотального перегляду концепції історичної спадщини. З'явилися заклики знести не лише численні пам'ятники діячам Півдня в містах США, а й зруйнувати головний «Меморіал Конфедерації» у Стоун-маунтін (штат Джорджія).

Прихильники збереження історичних пам'яток від зазіхань ревізіоністів не конче перебувають у чисельній меншості, однак поступаються їм за наполегливістю та інтенсивністю публічного тиску. Натомість помірковані консерватори намагаються, хоч і не завжди вправно, використовувати правові запобіжники. У цьому сенсі показовим можна вважати рішення конгресу штату Алабама про охорону історичної спадщини штату, яке забороняє демонтаж меморіалів, споруджених більше ніж 40 років тому.

У політичній агітації беруть участь різні за цілями та ідеологічними уподобаннями організації, від білих націоналістів (неоконфедератів з «Ліги Півдня» і скінхедів із White Power) та чорних радикалів (організація Black Lives Matter) до учасників військово-історичних клубів, історико-культурних товариств, організацій захисту історичних пам'яток і різноманітних асоціацій прав людини. Головна ж проблема полягає у тому, що ревізійні атаки на компромісні стереотипи американської історії поєднуються зі спробами їх вельми ідеологізованого переосмислення з позицій теперішніх правових норм і ліберального світогляду. Прибічники Демократичної партії свідомо використовують гасла очищення національної історії від спадщини «білого панування» як спосіб розхитування й дискредитації чинної республіканської адміністрації.

Потенційні наслідки ідеологічної кампанії проти традиційних символів Півдня змушують замислитися над тим, як могла би виглядати історія США за ліволіберального цензурування й расового переосмислення. Адже за прогнозами Бюро переписів населення США, до 2060 р. частка небілого населення країни може сягнути 57 %. Ідеологи етнорасового ревізійнізму бачать у цьому стимул для «викорінення» символів, пов'язаних із «білим домінуванням» в історичному минулому. За даними опитування телекомпанії CNN, проведеного у південних штатах улітку 2015 р., 75 % білих назвали прапор Конфедерації втіленням національної гордості, а 75 % чорних – брутальним расистським символом [13].

Кампанія лівих радикалів, які обстоюють перегляд усталеної історичної традиції, висвітила глибокий політичний розкол між різними верствами населення та течіями політичної культури. Соціальні розриви в сучасному американському суспільстві позначені відмінностями у світогляді провінційного робітничого класу та дрібного й середнього бізнесу, який стереотипно пов'язується з інтересами «одноповерхової» Америки, та

космополітично-прогресистських ліберальних кіл великих мегаполісів, які не відчули на собі руйнівних наслідків деіндустріалізації і бачать себе авангардом світового прогресу.

Ліберальні кола мегаполісів Нью-Йорку та Каліфорнії, кумиром яких був Б. Обама, сприйняли обрання Трампа з відвертою ворожістю, а афроамериканські активісти та учасники руху за гендерну рівність схильні приписувати Трампові весь набір вад епохи «білого домінування» й патріархальних пережитків. Загострення культурно-ідеологічного конфлікту посилює загрози порушення стану громадянського миру, адже будь-які адміністративні рішення – від обмеження в'їзду мігрантів з нестабільних ісламських країн та планів побудови стіни на кордоні з Мексикою до перегляду програм медичного страхування набувають гострого конфліктного характеру та слугують приводом для масових демонстрацій та громадянських заворушень.

Підсумкові зауваження

Загострення політичних суперечностей довкола меморіалів і пам'ятників не стало випадковістю. Суспільно-політичний підтекст цих процесів становлять гострі суперечності між різними угрупованнями в середовищі американської еліти. Загалом вони віддзеркалюють конфлікт між політичними і фінансовими колами, які отримали зиск від ліберальної глобалізації, та неонаціоналістами, які застерігають проти занепаду США і вважають ліберальний універсалізм згубним для економіки та суспільства. На другому плані американської політики загострюється конфлікт між консерваторами і соціал-лібералами – прихильниками різних способів соціально-політичного менеджменту. Представників цих течій можна умовно вважати послідовниками альтернативних курсів Р. Рейгана та Ф. Рузвельта, які використовували принципово відмінні підходи до регулювання економіки і сфери соціальних відносин.

Політичний феномен президента Трампа виступає як уособлення консервативної традиції. Спроби його адміністрації здійснити правий поворот, спираючись на системну ревізію внутрішньої та зовнішньої політики, наштовхнулися на спротив неоімперської універсалістської еліти, яка розпочала активну інформаційну війну. З огляду на усталені стереотипи особливої глобальної місії США як бастиону свободи і демократії, наміри консервативно-націоналістичних кіл скоротити обсяги міжнародних зобов'язань США виглядають доволі непереконливими. Адже адміністрації Д. Трампа навряд чи вдасться істотно скоротити військову присутність у Європі та Північно-Східній Азії та завершити воєнну кампанію в Афганістані.

Звернення Трампа до цінностей антиелітарної, традиційної й самодостатньої Америки знайшло відгук у підприємців, які потерпали від конкуренції з іноземними товарами, та збіднілого середнього класу, що зазнав зубожіння через кризу 2008 р. Артикуляція намірів поступитися захистом ліберального міжнародного порядку на користь гарантування безпеки, стабільності та соціально-економічного добробуту громадян США цілком суголосна наративам джексоніанства – ідеології націоналістичного прагматизму американського зразка [14].

Націоналістичні погляди Трампа відверто заявлені у його програмі «Америка передовсім» (America first), що ставить за мету усунути економічні перешкоди, спричинені наслідками глобалізації. Однак ідеться тут не так про континентальний ізоляціонізм, як про масштабну спробу перегляду торговельно-економічних відносин з провідними партнерами та відшкодування витрат, пов'язаних із наданням безпекових гарантій союзникам і партнерам.

Проте й характер кампанії демократів проти Трампа переконливо свідчить про гостру кризу ліберальної лівоцентристської ідеології в її американському варіанті, де новітній олігархічний неолібералізм витіснив конструктивні риси соціального реформаторства часів Дж. Кеннеді та Л. Джонсона. Перед США

постають проблеми, що нагадують порядок денний часів Ф. Рузвельта, який за критичних обставин був змушений вдатися до державного регулювання економіки аби відновити соціальну стабільність і забезпечити більш рівномірний розподіл національного багатства. Розв'язати ці завдання «консервативна хвиля» Д. Трампа навряд чи спроможна. Адже скорочення ролі держави, послаблення податків на бізнес і пріоритет приватних інтересів над інтересами суспільства консервують наявні проблеми, не гарантуючи суттєвого оновлення економіки американської глибинки. В експертному середовищі висловлюються міркування, що реальною альтернативою теперішньому гострому протистоянню між глобалістами та неоізоляціоністами може стати лише новий соціальний контракт між владою та суспільством. З огляду на гостру політичну боротьбу між різними угрупованнями американської еліти, неуспіх у досягненні основних цілей проекту Д. Трампа видається цілком можливим. У цьому разі його перемога та президентство, які зруйнували й без того нетривкий міжелітний консенсус, потенційно можуть відкрити шлях для реального змагання між новими, чіткіше артикульованими альтернативними проектами економічного управління та суспільної організації.

Джерела та література:

1. Краткая история США. USIA; пер. с англ., предисл. Б. М. Шпотова. Москва: «Олимп»/ППП (Проза. Поэзия. Публицистика), 1993. 238 с.
2. Синкотта Г. (гол. ред.) Історія Сполучених Штатів. Нарис. Київ: Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 2002. 406 с.
3. Американский федерализм: второе рождение старого принципа. Вопросы демократии. Электронный журнал ЮСИА. Апрель 1997. Т. 2. № 2. URL: <http://www.infousa.ru/government/toc.htm>
4. Стратегия национальной безопасности Соединенных Штатов Америки: новая эра. Внешняя политика США. Электронный журнал Государственного департамента США. Декабрь 2002. Т. 7. № 4. (ijpr1202). 48 с.
URL: http://www.elibrary.lt/resursai/Uzsienio%20leidiniai/eJournal/vp_10.pdf

5. NSC 68: United States Objectives and Programs for National Security (April 14, 1950). Naval War College Review. Vol. XXVII. 1975. May-June. P. 51-108.
6. Рижков М. М. Глобальні зовнішньополітичні стратегії США: ключові чинники та загрози. США і світ XXI століття: монографія / Пахомов Ю. М., Коваль І. М., Шергін С. О. та ін. Київ: Центр вільної преси, 2013. С. 183-201.
7. Римини Р. Краткая история США; пер. с англ. О. Алексаняна. Москва: Азбука-Аттикус, 2016. 480 с.
8. Бернам У. Правовая система Соединенных Штатов Америки / Науч. ред. В. А. Василюхин. Москва: РИО «Новая юстиция», 2007. 1216 с.
9. Конституція США. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_США
10. Visiting the National World War II Memorial. URL: <https://washington.org/DC-guide-to/national-world-war-ii-memorial>
11. Visiting the Korean War Veterans Memorial. URL: <https://washington.org/DC-guide-to/korean-war-veterans-memorial>
12. Трамп осудил «зло расизма» в Шарлоттсвилле. BBC. 15 августа 2017. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-40933552>
13. Мацарский Ю. Традиции на слом: почему в США демонтируют монументы конфедератам-сепаратистам. РБК-Украина. 26.04.2017. URL: <https://daily.rbc.ua/rus/show/pochemu-ssha-demontiruyut-monumenty-konfederatam-1493207951.html>
14. Mead W. R. The Jacksonian Tradition and American Foreign Policy. National Interest. 1999. № 58. P. 5-29.

Відомості про автора: Толстов Сергій Валеріанович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».